
УДК: 344.1(497.1)“1876/1885”
COBISS.SR-ID 150006025
DOI број: 10.5937/vig2401007P

Језик рада: Српски
Примљен: 11. 03. 2024.
Прихваћен: 16. 05. 2024.
Тип рада: Оригиналан научни рад

Др Ненад Ж. Петровић, научни сарадник
Институт за стратегијска истраживања
Универзитет одбране, Београд, Република Србија
E-mail: petrovic21@yahoo.com

ВОЈНИ СУДСКИ И КРИВИЧНИ ЗАКОНИЦИ КНЕЖЕВИНЕ/КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ ИЗ 1876. И 1885. ГОДИНЕ (Damnatio memoriae?)

АПСТРАКТ: Чланак обрађује два војна судска и кривична закона донета у ратним приликама 1876. и 1885. године, у време владавине кнеза/краља Милана Обреновића. У стручним расправама, вођеним крајем 19. века у „Ратнику” око пројекта новог Војног казненог закона, правници не помињу ова два закона као да нису постојали. У раду се упоредном анализом наводе сличности и разлике између ова два ратна закона са претходним из 1864. године и потоњим донетим 1901. године. Такође, образлажу се и параграфи који се односе на уважавање међународног ратног права и кажњавање за ратне злочине.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: кривично право, војска, ратни злочини, међународно право

Увод

Најраније прописе који су се успутно тицали војнокривичне материје у Србији садржи *Законъ военный*, донет 31. октобра 1839. године.¹ Одредбе овог закона биле су уопштене и непрецизне. Први посебни *Воено судскій законикъ* донет је 28. априла 1864. године.² Он је био подељен на два дела („Прва и Друга част“). Први део садржи организацију и поступак војних судова, док други доноси кривичне санкције за војне деликте. Убрзо по доношењу овог закона, поставио се пред правнике задатак да напишу нови. Његове мањкавости највише су се огледале у застарелости и неусаглашености са променама које су наступиле у државном и војном поретку Србије. У времену између 1875. и 1900. године било је формирано чак 15 комисија за израду пројекта новог војног кривичног закона, али ни једна није довела до усаглашених резултата.³

Уочи објаве рата Османском царству, 17. јуна 1876. године, кнез Милан Обреновић донео је, у форми указа, на предлог владе а без Скупштине, *Војно-судски законик*. Био је привремен, са роком важења до краја ратног стања, а на основу измењеног *Пројекта Војно-судског законика* од 8. априла исте године.⁴ Ступањем на снагу Закона од 17. јуна 1876. године, како пише у последњем његовом параграфу 274, престао је да важи Закон од 28. априла 1864. године. Нови закон садржао је одредбе које су се односиле на организацију и поступак војних судова, као и кривичне одредбе. Он је накнадно одобрен два пута: најпре указом кнеза Милана од 21. фебруара, а затим после потписивања мира и решењем Народне скупштине од 9. јула 1877. године.⁵ Како је важио само током ратног стања, потписивањем мировног уговора са Османским царством престао је да важи и враћен је на снагу Закон из 1864. године. Међутим, Закон из 1876. године

¹ *Зборник закона и уредаба изданих у Кнежевини/Краљевини Србији*, књ. 1, Београд 1840, 132–156. Сви датуми у чланку су по старом календару.

² *Исто*, 17, Београд 1865, 140–227.

³ За податак о комисијама и пројектима в. Милутин Миљковић, војносудски мајор, „Критички поглед на Пројекат закона о поступку војних судова у кривичним делима и закона о устројству вој. Судова”, *Ратник*, мај, (1897), 660–671; *Исти*, „Критички поглед на пројекте војно-казненог законика, закона о устројству војних судова и законика о поступку војних судова у кривичним делима за време мобилног или ратног стања”, *Ратник*, септембар, (1897), 288–311.

⁴ *Зборник*, књ. 29, Београд 1877, 471–623. Већ 18. јуна кнез Милан прокламацијом објављује рат свом сизерену. („Прокламација моме драгом народу”, *Исто*, 624–631.)

⁵ *Исто*, књ. 29, 758; књ. 31, Београд 1877, 8.

биће реактивиран указом кнеза, 27. новембра 1877. године, поводом побуне дела војске на Становљанском пољу код Крагујевца у оквиру проглашеног ванредног стања у Лепеничком и Јасеничком срезу.⁶ Неколико дана касније, Милан Обреновић по други пут објављује рат Отоманској империји, па указом реактивира важење Закона из 1876. године, вероватно сматрајући да је претходно реактивирање важило само за унутрашњу потребу угушивања побуне.⁷ Већ осмог дана ратних сукоба, указом краља извршене су измене и допуне овог закона.⁸ Када се овај други, у оквиру ширег рата који је Руско царство повело против Османског царства, успешно завршио, Закон из 1876. године накнадно је одобрила Народна скупштина.⁹ Владар Србије је, 10. августа 1878. године, упутио „Прокламацију моме драгом народу” којим закључује ратно стање.¹⁰ Може се закључити да је 10. октобра исте године престао да важи привремени Војно-судски закон из 1876. године. Самим тим био је враћен на снагу Закон из 1864. године. Ту је и крај историјата виšekратног увођења и стављања ван снаге овог закона.

Девет година касније, све се у основи поновило. Краљ Милан Обреновић је одмах по избијању кризе у односима са Бугарском, указом од 9. септембра, сазвао Скупштину на ванредно заседање за 19. септембар 1885. године у Нишу.¹¹ Тим указом обуставио је важење члана 32 Устава, који се односио на слободе говора и штампе. Тиме је уведена превентивна цензура свих „штампаних ствари”.¹² Скупштина се састала и донела више важних закона у оквиру припрема за рат: о пуштању у оптицај бакарног ситног новца, о државном зајму, о монополу дувана, о настањивању војске, о набавци војних потреба током ратног стања и Закон о изменама и допунама Закона о Народној

⁶ Исто, књ. 32, Београд 1878, 124.

⁷ Исто, 139–140. (Указ од 1. децембра 1877. године донет је истог дана када и објава рата. Поново је истакнуто да је овај закон привремен и важи до краја ратног стања.)

⁸ Исто, 216–229. (Указ од 8. децембра 1877. године.) Промене су значиле драстично поштравање ионако строгих казни.

⁹ „Закон о одобрењу закона и наређења издатих за време када Скупштина није радила, одн. од 18. августа 1877. до 12. јуна 1878. године”. Датирано са 5. јул 1878. године. (Зборник, књ. 33, Београд 1878, 4.) У члану III Закона о одобрењу стоји да сви закони који су одобрени остају на снази најдаље два месеца од дана прокламације о коначно закљученом миру. (Исто, 10.)

¹⁰ Исто, 84–88.

¹¹ Исто, књ. 41, Београд 1885, 456.

¹² Исто, 457–458.

банци.¹³ После изгласавања ових закона, Народна скупштина се није састајала до краја рата. Уочи објаве рата Кнежевини Бугарској, Милан Обреновић прогласио је, без Скупштине, нови *Војнички кривични закон* 22. октобра 1885. године у Нишу.¹⁴ У њему не пише да се њиме укида неки претходни закон, не помињу се ни онај из 1864, тако ни онај из 1876. године. Осим тог закона, на исти начин и истог дана краљ је прогласио још неколико закона, међу којима и *Замене, допуна и додатци у Првој части Војно-судског закона од 28. априла 1864. године*.¹⁵ Краљ Милан је, 2. новембра, прокламацијом у којој је оптужио Бугарску за непријатељске поступке, огласио почетак рата суседној кнежевини.¹⁶ По окончању изгубљеног рата, он је најпре расписао изборе за Скупштину за 26. април 1886. године¹⁷, а затим је, тек пет дана пред изборе, својом одлуком укинуо указ од 9. септембра претходне године и вратио на снагу уставне слободе говора и штампе.¹⁸ Новоизабрана Скупштина је ретроактивно одобрила све законе који су током ратног стања донети краљевим указима, и то јединственим актом: „Закон о узимању на знање и о одобрењу привремених закона и наређења, издатих за време кад Скупштина није била сакупљена, од 9-ог септембра 1885-е до 30-ог јуна 1886-е”.¹⁹ На списку накнадно одобрених закона, под бројем три, налази се *Војнички кривични закон од 22. октобра 1885. године*, а под бројем четири *Закон о изменама и допунама Првог дела Војно судског закона из 1864. године*.

Преписивање

Потребно је поменути необичну чињеницу да стручна јавност у оно време није помињала два важна војносудска закона из ратних времена 1876. и 1885. године, а може се рећи да се о томе ни данас не говори. Крајем 19. века на страницама војностручног часописа *Ратник* развила се полемика око бројних предложених решења која би требало да садржи нови закон. У низу чланака не помиње се по-

¹³ Исто, 459–498.

¹⁴ Исто, 504–550. Исти закон објављен је и у *Службеном војном листу*, бр. 37 и 38, Београд 11. новембар 1885, 1233–1266.

¹⁵ Исто, 551–557; *Службени војни лист*, 37 и 38, 1267–1272. Овај део Закона из 1864. године тицао се уређења и организације судова и начина вођења процеса.

¹⁶ „Народу српском”, Исто, 565–566.

¹⁷ Исто, књ. 42, Београд 1887, 77.

¹⁸ Исто, 89.

¹⁹ Исто, 102–103. Закон је ступио на снагу 21. јула 1886. године.

стојање закона из 1876. и 1885. године, као да нису постојали! Тако Гојко Павловић у својим расправама пише о закону из 1864. године и не спомињући законе из 1876. и 1885. године.²⁰ Милутин Миљковић у две наведене расправе изричито тврди: „/.../ да садашњи `војно-судски законик` у ком је и материјални и формални кривични закон, навршује 28. априла ове године пуне 33 године своје егзистенције. /.../ А када још томе додамо и то, да за ове 33 године овај непотпуни и несавремени закон *није ама баш ни у колико допуњен ни измењен*, онда ће свакоме бити јасно, да је писање новог пројекта законског изазвала неминовна потреба.”²¹ Исти аутор у свом другом тексту, када критикује пројект новог закона због изостављања неких кривичних дела, наводи управо она која субила предвиђена у законима из 1876. и 1885. године, као што су повреде међународног ратног права из Женевске конвенције.²² Михаило Васић, још један од војних правника онога доба, такође пише да је разлог за доношење новог закона застарелост оног из 1864. године, не помињући да су у међувремену била донета чак два закона у распону од девет година.²³ Коначно, после много полемика и натезања, три нова војноправосудна закона донета су почетком 1901. године у време краља Александра Обреновића.²⁴

Како је даље текло штафетно преношење заблуде да између 1864. и 1901. године није било ни једног комплетног војног кривичног законика? Оно што се могло утврдити јесте да је професор Правног факултета у Београду Тома Живановић писао да је 1864. године донет војни кривични законик, па наставио: „Овај војни казнени законик је знатно обимнији и технички знатно боље израђен од ранијег од 1839. *Он је важио све до 1901./.../*”²⁵ Од новијих аутора

²⁰ Гојко Павловић, војно-судски поручник, „Установа јавности код војних судава”, *Ратник*, октобар, (1896), 460–473; Гојко Павловић, војно-судски капетан I класе, „Сувремено стање нашег војно-кривичног законодавства”, *Ратник*, децембар, (1900), 333–371.

²¹ М. Миљковић, „Критички поглед”, *Ратник*, мај, (1897), 660–661, подвукао Н.П.

²² М. Миљковић, „Критички поглед”, *Ратник*, септембар, (1897), 307–308.

²³ Михаило Васић, војно-судски капетан I класе, „Мисли о преустројству нашег војног судства”, *Ратник*, јун, (1899), 121–158.

²⁴ „Закон о устројству војних судава” (*Зборник*, 56, Београд 1903, 156–167); „Војни казнени законик” (*Исто*, 208–243); „Законик о поступку војних судава у кривичним делима” (*Исто*, 247–331).

²⁵ Тома Живановић, *Основи војног кривичног права. Општи део*, (Београд: Графички институт Народна мисао, 1924), 10, подвукао Н.П. Исти аутор у књизи *Законски извори кривичног права Србије и историјски развој његов и њеног кривичног правосуђа од 1804. до 1865.*, (Београд: САНУ, 1967), 133–135 наводи у изводима Војени закон из 1839.

треба споменути дело Јована Бутуровића (врховног војног тужиоца и судије у време ЈНА) и Јована Павлице, који знају да је после закона из 1864. године, нови *Војно судски законик* био донет 1876. године, али тврде да је остао на снази све до 1901. године када су донета три нова закона.²⁶ Генерал-мајор и војни судија Милош Гојковић у два своја дела понавља да после 1864. године није било војнокривичног закона све до 1901. године. Додуше, он у свом првом делу помиње *Замене, допуне и додатке у Првој части Војно судског законика* из 1864. године, донете током рата 1885. године, али не спомиње комплетно нов *Војнички кривични законик* који је био донет краљевим указом истог дана. Такође, не говори ни о ранијем *Војно-судском закону* из 1876. године.²⁷ Исти аутор у свом другом делу, у коме наводи потпуне текстове војних кривичних и других важнијих закона и прописа у Србији и Југославији у 19. и 20. веку, такође понавља исти превид, прештампавајући цео текст Закона из 1864. године²⁸, а затим наводи *Замене, допуне и додатке у Првој части Војно судског законика* из 1864. године, донете 1885. године.²⁹ После тога, Гојковић, као први следећи комплетни војни кривични законик, интегрално објављује *Војни казнени законик* од 31. јануара 1901. године.³⁰

године, али не констатује постојање Војено судског законика из 1864. године! Пишући хронолошки о свим важним законима, он на странама 407–408 наводи Закон о устројству војске од 20. марта 1864. и Додатак истом закону од 3. јуна исте године, а затим прелази на Закон о давању судија под суд од 11. јуна 1864. године.

²⁶ Јован Бутуровић, Јован Павлица, *Кривични поступак пред војним судовима*, (Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1986), 28. Дакле, аутори не знају за Закон из 1885. године и погрешно тврде да је Закон из 1876. године важио све до 1901. године, иако смо показали да је укинут одмах по окончању рата 1878. године.

²⁷ Милош Гојковић, *Историја југословенског војног правосуђа*, (Београд: Новинско-информативни центар ВОЈСКА, 1999), 16–22 (поглавље Војно правосуђе у Србији од 1864. до 1901. године). Као извор за измене Закона из 1864. године Гојковић у напмени 24, на стр. 22, погрешно наводи *Службени војни лист* бр. 39 и 40 од 22. октобра 1885, а тачно је да се ради о бр. 37 и 38 од 11. новембра 1885, стр. 1267–1272.

²⁸ Милош Гојковић, *Зборник војних правосудних прописа* (1839–1995), Београд: (Војноиздавачки завод и Новинско-информативни центар ВОЈСКА, 2000), 37–86. У напмени 3, на стр. 37, пише да се овај закон примењивао до 1901. године.

²⁹ *Исто*, 87–90. У напмени 4, на стр. 87, наводи како су ове измене и допуне извршене у време Српско-бугарског рата 1885. године „због потребе да се организација, надлежност и поступак пред војним судовима за време мобилног или ратног стања прилагоде захтевима тадашњих оружаних снага у Србији.” Као извор ових измена и допуна поново погрешно наводи *Службени војни лист* бр. 39 и 40 од 22. новембра 1885. (СIC), а тачно је да се ради о бр. 37 и 38 од 11. новембра 1885, стр. 1267–1272. (Ако узмемо у обзир да се у навођењу године очигледно ради о штампарској грешци, где је осмица замењена деветком, ипак остаје чињеница да је аутор у два своја дела, у размаку од годину дана, два пута погрешно навео и бројеве СВЛ и датуме изласка.)

³⁰ *Исто*, 185–214.

И аутори монографија које обрађују шире војне теме о Србији 19. века такође су преносили нетачан податак о развоју војног кривичног законодавства. Тако, Славица Б. Ратковић Костић у својој исцрпној монографији – поводећи се за ауторима који су у *Ратнику* објављивали чланке на ову тему – тврди да је Скупштина 1901. године донела нове војне правосудне законе, међу којима *Војни казнени законик* који је заменио закон из 1864. године. Не спомиње постојање закона из 1876. и 1885. године.³¹

Ненад Ж. Петровић, у два своја рада, преписујући од претходних аутора, не зна да су између 1864. и 1901. године донета чак два комплетно нова војна кривична законика у време књаза, односно краља Милана Обреновића.³²

Упоредна анализа закона

Можда би се упоређивањем пређутаних закона из 1876. и 1885. са претходним из 1864. и потоњим из 1901. године могли извести неки закључци? Најпре ћемо упоредити прва три закона, а затим, у односу на њих, третирати и онај из 1901. године.

Закон из 1864. године, у свом параграфу 75, прописао је као казне: смрт, робију, заточење, затвор, бој (батине), деградацију и лишење чина. У Закону из 1876. године, у параграфу 103, наведени су: смрт, робија, заточење, затвор, лишење војних одличја, деградација и лишење чина. Према члану 13, Закон из 1885. године прописује: смрт, робију, заточење, затвор, губитак права на војничка одличја, деградацију и губитак службе. Овде се уочава најважнија промена – укидање батинања које се као казнена мера наводи у законима из 1876. и 1885. године.³³ Закон из 1864. године, у свом параграфу 82,

³¹ Славица Б. Ратковић Костић, *Европеизација српске војске 1878–1903*, (Београд: Војноисторијски институт, 2007), 359–360.

³² Ненад Ж. Петровић, „Војнокривични закони у Србији до Првог светског рата (утицај страних искустава)”, *Војноисторијски гласник*, 2, (2019), 47–69; *Исти, Различита правна питања у Војсци Србије XIX века*, (Београд: Задужбина Андрејевић, 2020), 29–39 (поглавље Војни кривични закони).

³³ Криминални (казнителни) законик од 29. марта 1860. године, који је био важећи и за цивиле и за војна лица, уколико у војним законима нису биле прописане другачије казне, такође је предвиђао батине као казну за одређене категорије становништва. За текст закона и тумачења в. Драган Николић, *Кривични законик Кнежевине Србије*, (Ниш: Градина, 1991). О историјату телесне казне и њеном укидању в. Момчило Грубач, *Телесна казна у Србији од Првог српског устанка (1804) до њеног укидања (1873). 130 година од укидања телесне казне у ослобођеној Србији*, (Београд: Службени гласник,

предвидео је да батинање садржи од 30 до 50 удараца. У следећем, параграфу 83, објашњено је да ће се при изрицању телесне казне пазити каквог је владања оптужени и да ли би се другачијом казном могло постићи поправљање.³⁴ Код телесне казне за војску наилазимо на различиту праксу. Наиме, *Законъ военный* из 1839. године предвидео је шибу као једну од казни. *Закон којим се уводи у живот Казнителни законик за Књажество Србију* 1860. године, другим параграфом предвидео је да његовим ступањем на снагу остаје на снази *Закон војени*, али „с тим преиначењем да војени судови у будуће место шибе осуђују на робију /.../”³⁵ Из тога произилази да је *Воено судскій законикъ* из 1864. године, после четворогодишње праксе преиначења „шибе у робију”, увео казну батинања штапом.³⁶ Казна се извршавала ударцима по дебелом меду. Извршење казне обављало се тако што би кажњено лице морало да легне у „мацке” – на праву од дрвета у коју су спутаване руке и ноге. Затим су кажњеника ударили штаповима онолико пута колико је заповеђено.³⁷

У Закону из 1885. године, чланом 15, на робију су могли бити осуђени војници и подофицири, али изузетно и официри за злочине о којима говори трећи став параграфа 24 *Казнителног законика* из

2004); Иван Јанковић, *Мацке и пацке: огледи из историје репресије у Србији*, (Београд: Фабрика књига, 2018).

³⁴ У Казнителном закону из 1860. године, у параграфу 32, прописано је да се казна батинама изриче у распону од 10 до 50 удараца. Ко је имао 18 и више година био би тучен штапом по дебелом меду, а уколико је млађи или је женског пола онда прутом по истом месту. На казну батинама могли су се осудити само скитнице, слуге, шегрти, надничари, крадљивци, пуштахије, али и други ако би казном затвора били спречени да зарађују за породицу. (Уместо затворске изрицала им се казна батинањем да би могли остати на слободи и зарађивати за живот породице.) Поред тога, лицима која су навршила 50 година није се пресуђивала казна батинањем. Прописано је, такође, да се казне не смеју извршавати на јавном месту. (Д. Николић, *н.д.*, 203.) У време Карађорђа и Милоша Обреновића батинање се најчешће обављало на јавном месту пред окупљеном светином.

³⁵ Д. Николић, *н.д.*, 195. После тога следи навођење колико трчања кроз шибу се замењује са годинама робије.

³⁶ Казна шибањем била је строжа од батинања. О шиби в. М. Грубач, 32-38. При извршењу ове казне формиран је строј од два реда, али није јасно да ли је укупно било 300 људи, односно по 150 са сваке стране, или их је било по 300 са обе стране. Казна се вршила танким врбовим прутима, често претходно потопљеним у воду како би више болело, а кажњеник је ударан по голом телу. Није јасно да ли је био потпуно наг или само до појаса. Сваки учесник строја морао је да по једном ошине кажњеног, на шта је мотрила за то задужена особа. Нема података о томе каква је казна била предвиђена за оног ко би случајно или из сажаљења пропустио да ошине кажњеника.

³⁷ „Мацке” наликују на средњовековни „стуб срама”, с том разликом што су биле положене хоризонтално, па је кажњеник у њима лежао као на клупи, а постојале су и „мацке” за клечећи положај. О „мацкама” в. И. Јанковић, *н.д.*, 85-101.

1860. године.³⁸ Према законима из 1864. (параграф 77) и 1876. (параграфи 103 и 106) произилази да су на робију могли бити осуђени само обични војници и подофицири, и то у распону од две до 20 година. Дакле, 1885. године је уведена могућност да се казна затвором примени и на официре у изузетним случајевима.

Закон из 1876. године, у параграфу 121, прописао је да када потчињени наређењем претпостављеног прекрши закон, односно када изврши противзакониту заповест, тада је одговоран и биће кажњен само онај ко је издао заповест, а не непосредни извршилац/извршиоци. Изузеће представљају два случаја: 1) када непосредни извршиоци прекораче заповест; 2) ако није било завере, а преступљен је војни закон и дужности како је описано у тачки један. У овом ће случају старешина који је издао заповест бити сматран за коловођу *уколико је такву радњу предвиђао, гледао и ништа није предузео*. Закон из 1864. године, параграфом 93, предвиђа то исто, са том разликом што у тачки два изоставља услов да је претпостављени незакониту радњу предвиђао, видео и ништа није предузео. Већ осмог дана по избијању новог рата 1877. године, указом кнеза извршено је драстично поштравање неких кривичних одредаба, тако да је, поред осталог, додат нови параграф 121а у коме се налаже да се у случају колективне побуне, када се не могу открити коловође, наговарачи и подбадачи, а остали војници неће да их одају, тада официр треба да построји разоружане војнике, па произвољно одреди неки број између пет и 50 (у зависности од бројности јединице) и бројећи изведе из строја војнике на које „падне” број. Они ће бити кажњени као коловође, што значи смрћу.³⁹ Истим изменама укинута је параграф 125 који је претио казном војнику који је, поступајући против пра-

³⁸ „Но и чиновнике и свештенике може суд на робију осудити нарочито због безчестителни и обштеопасни дела, као што су: опасне крађе, убијства из користољубља или други ниски умишљаја, разбојничества, ајдуковања, обштеопасна паљења и тровања.” (Д. Николић, *н.д.*, 202.) У прва два става истог параграфа 24 прописивало се да се чиновници и свештеници, као и други „поштени грађани”, начелно не осуђују на робију већ им се казна претвара у казну заточења која је била блажа по начину издржавања, иако је била истог временског трајања. Види се да трећи став истог параграфа ипак уводи могућност да се за одређена тешка и нечасна кривична дела и према овим категоријама може досудити робија, па тако и Закон из 1885. уводи аналогно могућност таквих казни за официре. Иначе, заточење се од робије разликовало по томе што осуђеници нису носили окове и нису гоњени на рад. (О томе в. пар. 15 Казнителног законика. Д. Николић, *н.д.*, 200).

³⁹ Измене и допуне Закона наређене указом од 8. децембра 1877. године. (Зборник, 32, 216–229)

вила и заповести, повредио или убио цивила или војника.⁴⁰ Закон из 1885. године, чланом 25, прописао је да ако се учини кривично дело извршавањем противзаконите заповести или оне која је противна заповестима више команде биће одговоран само заповедник. Изузетно, непосредни извршилац ће бити одговоран у два случаја: 1) ако је такву противзакониту заповест прекорачио; 2) „Кад је од претпостављеног наведен да кажњиво дело предузме или учини, а зна да му је радња противна дужности и кажњива.” У законима из 1864. и 1876. године нема одредбе из друге тачке. Дакле, 1885. године законодавац је предвидео казну и за непосредног извршиоца кажњивог дела *уколико је овај био свестан да чини кажњиво дело*. На тај начин је војник подстакнут да не буде пуки аутомат већ да процењује да ли је наредба противзаконита, што је представљало изненађујућу новину за оно време.

У Закону из 1885. године налазимо још једну занимљиву иновацију које нема у осталим разматраним законима: члан 28 прописује да кажњиво дело није искључено, односно неће се сматрати као разлог за некажњавање, *уколико је кривац сматрао да се такво дело противи његовој савести или верским уверењима*.⁴¹

У Закону из 1876. године, параграфом 155, предвиђено је да уколико појединац побегне из борбе биће кажњен смртном казном. Уколико је бекство извршено у гомили, тада је најближи старешина који се деси на лицу места овлашћен да војницима изда заповест да га слушају, а уколико на то уследи ма какво неслагање и одбијање послушности *дужан је да убије непослушног/непослушне или да изда заповест неком другом да то учини*. Старешина који, макар био у животној опасности, не стане на пут бежању казниће се као и они који беже. Коловође, наговарачи и они који су први побегли казниће се смрћу, а остали деградацијом. У Закону из 1885. године налазимо нешто слично. Наиме, члан 29 прописао је да када претпостављени ради одбране од напада потчињеног, или да би својим заповестима у

⁴⁰ Исто, 225.

⁴¹ То говори да је у пракси долазило до ситуација да су војници, сходно својим моралним односно верским уверењима, одбијали да изврше неку заповест чим је законодавац увео овакву одредбу. Крајем 19. века у Србији се појавила назаренска вера која се ширила, а заговарала је крајњи пацифизам и одбијање ношења оружја и убијања људи. Назарени су били сурово кажњавани и прогоњени. Тада се није узимао у обзир приговор савести, чак ни као олакшавајућа околност. (О овоме в. Ненад Ж. Петровић, „Хришћанска заједница назарена у Србији до 1914. године и проблем цивилног служења војске”, *Религија и толеранција*, 30, (2018), 205–221).

приликама крајње нужде и блиске опасности прибавио послушност потчињених, изврши неко кривично дело неће се сматрати одговорним. Овде се очито циљало на исто као у Закону из 1876. године, када се претпостављеном давало за право да без кривичне одговорности убије војника који напушта борбу, одриче послушност или га напада. У Закону из 1864. године, параграфима 120 и 127, забрањено је смртном казном и деградацијом онима који пред непријатељем или наоружаним бунтовницима беже или им се предају. Такође, истом казном ће бити кажњени они који речима или делима своје другове наводе на бекство. Међутим, овде се не даје право претпостављеном да ради спречавања бекства може без последица да убије војника.

Сличне су одредбе у сва три законика у погледу намерног осакаћивања ради избегавања војне службе. У Закону из 1864. године, параграфима 128 и 129, прописано је да у случају намерног осакаћивања после кога је починилац остао способан за војску он добије телесну казну или затвор до шест месеци у редовном стању, а затвор до две године у ванредном (ратном) стању. Уколико би том приликом остао неспособан за даљу војну службу, био би кажњен робијом од две до три године у редовном стању, а робијом до 10 година у ванредном (ратном) стању. У Закону из 1876. године, параграфом 156, за случајеве осакаћења са очуваном способношћу забрањено је истом казном као и у претходном закону, осим што је изостала телесна казна. Међутим, у параграфу 157, за случај осакаћења са последицом трајне неспособности казне су биле другачије: у редовном стању до три године, а у ратном од две до пет година. Дакле, казна за осакаћење са трајном неспособношћу у ратном стању била је блажа него по претходном закону: уместо од две до 10, сада је било од две до пет година робије. У Закону из 1885. године налазимо другачије диференцирање ових норми. У члану 51 пише да ко себе повреди или допусти да га други повреди ради избегавања војне службе, као и онај ко му је у томе помагао казниће се: у редовном стању – затвором од шест месеци до једне године за случај да је остао способан, а затвором од једне године до пет година уколико је остао неспособан; у ратном стању – робијом од пет година, а робијом од 10 година ако је повређивање учињено пред непријатељем и то без обзира да ли је војник остао способан или није. Дакле, казне за самоповређивање односно самоосакаћивање су пооштрене.

У Закону из 1876. године најшире је дефинисан деликт издаје. Оно што га издваја од осталих третираних закона је следећи, тек делић обимног параграфа 135, где став д прописује да ће се сматрати издајником: свако, био цивил или војно лице, ко за време рата јавним говорењем или писањем ради на томе да се војска и грађанство застраше, да се произведе незадовољство које штети реду и послушности или „који ради да у таким озбиљним часовима остварава своја против монархична начела са којима би подковавао државне установе и постојеће стање.” У Закону из 1864. године, параграф 106 под в инкриминише нешто слично, али сувопарније, као: проношење неистинитих гласова у корист непријатеља. Исто налазимо у Закону из 1885. године, у члану 41 под б. У оба случаја штампа није изричито означена као издајничка, нити је експлицитно унета антидинастичка делатност као издајнички подухват, мада се тако нешто вероватно подразумеваало, како у миру, тако и у рату.

У одредбама војних кривичних закона који се баве оним што се данас назива ратни злочин, или злочин према цивилном становништву, такође наилазимо на многе разлике.⁴² Тако Закон из 1864. године, у параграфима 156-168, наводи одредбе којима је забрањено смртном казном војницима који пљачкају и пустоше, а официрима робијом, односно заточењем од две до пет година за пљачку рањеника, а смрћу ако су рањенику приликом пљачке задате нове ране. Међутим, нема изричитих наредби против убијања и злостављања заробљених непријатељских војника и цивилног становништва, већ само у случају прибављања противправне користи (пљачка и отимање). У Закону из 1876. године, у параграфу 183 се каже да ће смртном казном са деградацијом бити кажњен онај ко непријатељском или свом рањенику ради пљачке зада нове ране. Такође, смртна казна је забрањена свакоме ко се током борбе препусти пљачкању мртвих и рањених. Онога који на позив старешине неће да прекине са пљачком и врати се у борбу старешина може да

⁴² Занимање за Међународно ратно право у Србији је почело доста рано. Први је о томе писао професор Велике школе Глигорије Гершић. Главна Гершићева дела су: *Данашње ратно право. За српску војску а поглавито за питомце вишега курса Војне академије*, (Београд: 1882); *Поглед на неке новије појаве на пољу ратног права*, (Београд: 1893); „Нешто о ратноме праву у опште и о његовој примени у последњим великим ратовима”, *Ратник*, април, (1881), 367–397; мај, (1881), 495–522; јун, (1881), 613–636; „Поглед на неке новије појаве на пољу ратног права”, *Ратник*, новембар, (1893), 593–628; децембар, (1893), 751–777. О полемикама око прихватања Међународног ратног права код нас в. Ненад Ж. Петровић, „Полемике око међународног ратног права у часопису *Ратник* крајем XIX века”, *Војноисторијски гласник*, 1, (2013), 181–199.

убије на лицу места. Навођење да ће се кажњавати и за пљачкање рањеника своје (српске) војске могло би да буде непотребно, али се вероватно стрепело и од таквих случајева. Не чини се логичним да се прописује смртна казна за задавање нових рана рањенику само у случају пљачке. Такође, није изричито наведен деликт убијања рањеника без обзира на то да ли је циљ пљачка или није. Вероватно се подразумевало да ако је предвиђена смртна казна за задавање нових рана заробљеном рањенику то утолико више важи за његово убијање. Једино што није изричито наведено да исто важи и за заробљеника који није рањен. Параграф 184 истог закона дефинише да је пљачка када војска заузме неко место и граби туђе имање и ствари. „Пљачка може бити наредбом надлежног заповедника у извесно време и над извесним предметима дозвољена бити, али онаква пљачка каква се у параграфу 183. излаже, не сме ни у ком случају бити дозвољена и у колико се пљачка преко одређенога времена не продужује и не распростире на друге предмете не подлежи казнама за пљачку одређеним.” Под овом „дозвољеном пљачком” се мислило на ону коју су претпостављени наредили као вид одмазде према неком становништву и орочили на неко време. У параграфима 185 и 186 прописују се казне за пљачке које претпостављени нису наредили: на затвор до пет година са лишењем војних одличја уколико је пљачка протекла без повреде лица, а робијом уколико су нанете тешке повреде, односно за официре заточењем и деградацијом, што је значило од две до 20 година. Ова два параграфа се, дакле, односе на остале недозвољене пљачке и казне су блаже од оних које се односе на пљачке рањеника описане у параграфу 183. У Закону из 1885. године, у одељку „Дела учињена злоупотребом ратне силе против личне и имовне сигурности”, начињен је највећи искорак ка ономе што се данас сматра стандардом у поштовању ратних правила. Он, за разлику од претходних закона, ове злочине јасно и конкретно наводи. У члану 66 прописује да ко мирног становника окупиране земље телесно повреди, злоставља, покуша да убије или убије *биће осуђен као да је ова дела учинио према држављанину Србије*.⁴³ Члан 67 прописао је да ко ратног заробљеника који се мирно влада, био он

⁴³ Односно, према општем Казнителном закону који је пар. 155 прописао, онај ко хотимично и са предумишљајем убије човека казниће се смрћу. Пар. 156 прописује да уколико је убиство извршено хотимично, али без предумишљаја, биће кажњен робијом од 20 година, а пар. 158 да је онај ко из нехата (несмотрености, непажње) убије биће кажњен затвором од два месеца до две године. (Д. Николић, *н.д.*, 229).

способан за борбу или неспособан, убије или тешко повреди у намери да убије биће кажњен смрћу са губитком свих војничких одличја. Уколико повреде не би довеле до тешких последица или ако се према околностима може утврдити да би смртна казна била престога, онда ће кривац бити кажњен робијом од две до 20 година или затвором не краћим од шест месеци. Члан 69 Закона из 1885. године прописује исто што и претходни: онај ко се током борбе одаје пљачкању мртвих и рањених, или ко ради пљачке заробљеном рањенику задаје нове ране, биће кажњен смртном казном и губитком војних одличја.

Војни казнени законик из 1901. године

Војни казнени закон (ВКЗ) донела је Народна скупштина, а краљ Александар Обреновић га је потписао 31. јануара 1901. године.⁴⁴ Овај закон, као и *Закон о устројству војних судова* и *Законик о поступку војних судова у кривичним делима*, који су донети тих дана, важни су јер су примењивани у периоду када је Србија ратовала од 1912. до 1918. године, а и касније до 1930. године. Параграфима два и три ВКЗ прописано је да „Уводна правила” и „Част прва: О казнењу злочинства и преступлења уобште” из *Казнителног законика из 1860. године* важе и за војне деликте уколико није другачије прописано. Предвиђено је да војна лица за кривична дела која нису предвиђена Законом из 1901. године буду кажњена према општем Казнителном законiku. Видећемо зашто би ове одредбе могле бити важне код просуђивања и упоређивања овог са претходним законима.

Када се у параграфу 12 набрајају врсте казни на које пресуђују војни судови, види се да се понављају одредбе из закона 1876. и 1885. године, дакле нема телесних казни.⁴⁵ Ако је извршењем заповести учињено кривично дело тада ће одговарати само претпостављени који је издао заповест. Међутим, потчињени који је извршио овакву заповест биће такође кажњен „ако је заповест била управљена на извршење очигледно злочиног дела.” (Пар. 27) То је најсличније члану 25 Закона из 1885. године, који је такође примарно предвидео кажњавање заповедника, али и извршиоца ако прекорачи незакониту заповест па учини нешто више и „кад је од претпостављеног

⁴⁴ *Зборник*, 56, Београд 1903, 208–243; Текст закона доноси и М. Гојковић, *Зборник војних правосудних прописа*, 185–214.

⁴⁵ То не значи да у пракси, нарочито током ратова, официри и подфицири нису физички кажњавали војнике. Такво „право” се готово подразумевало.

наведен да кажњиво дело предузме или учини, а зна да му је радња противна дужности и кажњива.” Формулација „очигледно злочино дело” из 1901. је по смислу иста као и наведена из 1885. године. У оба случаја се извршиоцу давало право да одступи од неумољиве послушности и субординације у изузетним случајевима када је наредба очигледно незаконита. Само у таквим случајевима се није признавало за искључење кривице што је извршилац поступао по наређењу претпостављеног. Може се рећи да је то било веома напредно решење задржано у Закону из 1901. године, али је питање да ли се у конкретним ратним условима доследно примењивало.

Ублажене су одредбе о кажњавању за неиспуњавање дужности и бекство из борбе у односу на претходна три закона, мада су другачије формулисане: „Ко на бојишту на време не испуни своју дужност, те учини да непријатељска предузећа успевају, или се српским и савезничким трупама опасност или штета нанесе, казниће се заточењем, а у важним случајевима смрћу.” (Пар. 36) „Ко побегне са бојишта, казниће се робијом најмање десет година, или смрћу.” (Пар. 66, ст. 1) Овде су, за разлику од претходних закона, на првом месту уведене временске казне, а алтернативно смртна.

У Закону из 1901. године извршена је подела деликта за избегавање војне службе на два дела: због (само)повређивања и због (само)сакаћења. За повређивање или самоповређивање, односно допуштање другоме да изврши повреду у намери онеспособљавања за војску, биће кажњени како повређени тако и повређивач истом казном: у редовном стању робијом до пет година уколико није сачувана способност, у случају да је сачувана способност затвором до две године, а у мобилном и ратном стању робијом од најмање 10 година, а на бојишту смрћу. (Пар. 70) За осакативање или самоосакативање, односно допуштање другом да га осакати у намери да не одслужи војни рок прописане су једнаке казне за осакатеног и његовог евентуалног саизвршиоца: у редовном стању затвором од најмање две године, а у мобилном и ратном робијом од најмање пет година. Уколико је повређени остао способан за војску казниће се затвором до једне године. (Пар. 71)⁴⁶

⁴⁶ Формирана је посебна *Војно-казнена команда* у коју су упућивани регрути који су судском пресудом изгубили грађанску част или који су се намерно осакатили како би избегли војну службу, као и они нижих чинова и редови сталног кадра који су осуђени на затвор дужи од три месеца. Режим служења војног рока био је строжи и обухватао је принудни рад. (*Службени војни лист*, 5, 6. фебруар 1891, 131–134).

Глава XXIV Закона из 1901. године прописивала је казне за пљачку, отимање и опустошавање у мобилном и ратном стању (пар. 146-152). Дефинишу се дела и одређују казне: за пљачкање и отимање робија до пет година, а ако је при томе употребљена сила онда најмање пет година *уколико дело не би прешло у тежу кривицу*. За случај да су ови делекти учињени договором и саизвршењем више лица онда је казна била најмање 10 година робије, а за коловође смрт. Уколико би том приликом неко био повређен, онда би и остали учесници били кажњени смртном казном. За опустошавање би кривац био кажњен робијом од најмање пет година, а у тежим случајевима смрћу.

Међутим, у Закону из 1901. године, за разлику од оног донетог 1885. године, *нема изричитог навођења кршења међународног ратног права*, што је необично, имајући у виду да је Прва хашка конвенција, која је регулисала правила рата на копну, донета 1899. године, а Краљевина Србија је била учесник конференције и један од потписника.⁴⁷ Међутим, 1885. године постојала је само Женевска конвенција из 1864. године, која је регулисала понашање ратујућих страна према рањеницима и санитетском особљу. У овом случају је дошло до назадовања у правном нормирању. Могло је да се сматра – премда Законом нису изричито предвиђени као кажњиви злостављање и убијање рањеника, заробљеника и цивила – да се то подводило под општи Казнителни законик који је (пар. 155) за хотимично убиство извршено са предумишљајем кажњавао искључиво смртном казном.

У свим разматраним војним кривичним законима од 1864. до 1901. године није изричито поменуто силовање, као специфичан деликт који се јавља у рату. Занимљиво је да онај најранији *Законь военный*, донет 31. октобра 1839. године, у глави XII „О блуду и насиљу” која се не односи само на ратно стање него уопште третира ове деликте, чланом 103 прописује: „Који би скота (животињу) облежао или отрока (дете) оскврнио или би муж са мужем блуд учинио, да буде најстрожије шибан и свога чина лишен.”⁴⁸ Члан 104 је прописао: „Који би војник девојку, жену или удовицу силовати се усудио, тај најстрожије да буде кажњен, и по важности обстојатељства и следствија и самога живота да се лиши.” У случају Закона из 1901. годи-

⁴⁷ Тек шест година од усвајања конвенције, у *Ратнику* се појавио први чланак на ову тему: Гојко Павловић, судски мајор и професор међународног права: „Хашка конференција мира и ратни закони и обичаји”, *Ратник*, фебруар (1905), 295–310.

⁴⁸ „Најстрожија шибан” је значила протрчавање кроз строј од 300 војника дванаест пута у једном и другом смеру, дакле 24 пута, што је најчешће водило смртном исходу. (Т. Живановић, *Законски извори*, 441–443; М. Грубач, *н.д.*, 32–38)

не, остаје могућност да се у таквим случајевима примењивао општи кривични законик који је у параграфу 191 прописао да ће робијом до 15 година бити кажњен „ко какво лице мужског или женског пола, силом или претњом принуди на блуд с њим или с другим лицем.” Ако је том приликом злоупотребљено лице умрло, кривац ће бити кажњен смрћу „ако је он то следствие (последицу –Н.П.) као вјеројатно предвидети могао; иначе робијом до двадесет година.”⁴⁹

Закључак

Са стварањем савремене српске државе у 19. веку текло је и формирање војске и њеног специфичног законодавства које је, до 1901. године, садржавало више војних судских и кривичних закона. Током ратних година 1876. и 1885. били су донети потпуно нови и целовити законици који су третирали организацију војног правосуђа и кривичне санкције. Оба закона су веома значајна за развој правних схватања. Међутим, већ у време блиско њиховом стварању и примени дошло је до потпуног „заборава”, што се наставило до наших дана. Упоредивањем Закона из 1864. са законима из 1876. и 1885. и свих њих са последњим у низу, оним из 1901. године, који је важио када је Србија ушла у ратове 1912–1918. године, могу се донети одређени закључци. Закон донет због рата са Бугарском, 1885. године, био је најнапреднији што се тиче усвајања савремених правних схватања о примени међународног права у сукобима држава. Он изричито санкционише ратне злочине почињене према заробљеним непријатељевим рањеницима, војницима и цивилима. Начелно је укинуо кажњавање потчињеног због извршавања незаконитог наређења претпостављеног, али је оставио могућност да се казни уколико је извршио на законито наређење, а био је свестан његове незаконитости. Могло би се закључити да се то могло применити и на евентуалну наредбу претпостављеног за кршење међународног права, конкретно Женевске конвенције која је била на снази у време његовог доношења и примене.

Међутим, Закон из 1901. године избегао је да изричито предвиди ове деликте, иако је 1899. године на Првој хашкој конференцији донето Правило о ратовању на копну које је обавезивало потписнице међу којима се налазила и Србија. Иако се могло тумачити да у слу-

⁴⁹ Д. Николић, *н.д.*, 234–235.

чајевима незаконитих убиства предатих непријатељских војника и уопште цивила, извршених у рату мимо борбе, важе одредбе општег кривичног законика Србије које су за убиство прописале смртну казну или казну робије, ипак се може закључити да је Закон из 1901. године представљао корак назад у правној свести и пракси.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

Закони:

Зборник закона и уредаба изданих у Краљевини Србији, књиге 1, 17, 29, 31, 32, 33, 41, 42, 56.

Службени војни лист, 37 и 38, Београд 11. новембар 1885; 5, Београд 6. фебруар 1891.

Гојковић Милош, *Зборник војних правосудних прописа (1839–1995)*, Београд: Војноиздавачки завод и Новинско-информативни центар ВОЈСКА, 2000.

Николић Драган, *Кривични законик Кнежевине Србије*, Ниш: Градина, 1991. (текст закона на стр. 195–282)

Расправе:

Васић Михаило, војно-судски капетан I класе, „Мисли о преустројству нашега војнога судства”, *Ратник*, јун, (1899), 121–158.

Гершић Глигорије, „Нешто о ратноме праву у опште и о његовој примени у последњим великим ратовима”, *Ратник*, април, (1881), 367–397; мај, (1881), 495–522; јун, (1881), 613–636;

Исти, „Поглед на неке новије појаве на пољу ратнога права”, *Ратник*, новембар, (1893), 593–628; децембар, (1893), 751–777.

Миљковић Милутин, војно судски мајор, „Критички поглед на Пројекат закона о поступку војних судова у кривичним делима и закона о устројству вој. Судова”, *Ратник*, мај, (1897), 660–671.

Исти, „Критички поглед на пројекте војно-казненог законика, закона о устројству војних судова и законика о поступку војних судова у кривичним делима за време мобилног или ратног стања”, *Ратник*, септембар, (1897), 288–311.

Павловић Гојко, војно-судски поручник, „Установа јавности код војних судова”, *Ратник*, октобар, (1896), 460–473.

Исти, војно-судски капетан I класе, „Сувремено стање нашег војно-кривичнога законодавства”, *Ратник*, децембар, (1900), 333–371.

Исти, судски мајор и професор међународног права, „Хашка конференција мира и ратни закони и обичаји”, *Ратник*, фебруар, (1905), 295–310.

ЛИТЕРАТУРА

Бутуровић Јован, Павлица Јован, *Кривични поступак пред војним судовима*, Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1986.

Гојковић Милош, *Историја југословенског војног правосуђа*, Београд: Новинско-информативни центар ВОЈСКА, 1999.

Грубач Момчило, *Телесна казна у Србији од Првог српског устанка (1804) до њеног укидања (1873). 130 година од укидања телесне казне у ослобођеној Србији*, Београд: Службени гласник, 2004.

Живановић Тома, *Законски извори кривичног права Србије и историјски развој његов и њеног кривичног правосуђа од 1804. до 1865*, Београд: САНУ, 1967.

Исти, *Основи војног кривичног права. Општи део*, Београд: Графички институт Народна мисао, 1924.

Јанковић Иван, *Мацке и пацке: огледи из историје репресије у Србији*, Београд: Фабрика књига, 2018.

Петровић Ненад Ж., „Војнокривични закони у Србији до Првог светског рата (утицај страних искустава)”, *Војноисторијски гласник*, 2, (2019), 47–69.

Исти, Полемике око међународног ратног права у часопису *Ратник* крајем XIX века, *Војноисторијски гласник*, 1, (2013), 181–199.

Исти, *Различита правна питања у Војсци Србије XIX века*, Београд: Задужбина Андрејевић, 2020.

Исти, „Хришћанска заједница назарена у Србији до 1914. године и проблем цивилног служења војске”, *Религија и толеранција*, 30, (2018), 205–221.

Ратковић Костић Славица Б., *Европеизација српске војске 1878–1903*, Београд: Војноисторијски институт, 2007.

Dr. Nenad Ž. Petrović, Research Fellow
Strategic Research Institute,
University of Defence, Belgrade, Republic of Serbia
E-mail: npetrovic21@yahoo.com

MILITARY JUSTICE AND CRIMINAL CODES OF THE PRINCIPALITY/KINGDOM OF SERBIA FROM 1876 AND 1885 (Damnatio memoriae?)

(Summary)

During the war years of 1876 and 1885, completely new codes, which dealt with the organization of military justice and criminal sanctions, were passed. Both codes have been of great importance for the development of legal concepts. However, already at the time of their creation and implementation, they sank into complete “oblivion”, which has continued to these days. In professional discussions, which were led about the projects of the new Military Penal Code, jurists passed over these two laws as if they did not exist. Through the comparative analysis, the author shows the similarities and differences between these two laws and the previous law from 1864 and the latter which was passed in 1901. He draws attention to the paragraphs related to respect for the international law of war and punishment for war crimes.

The law, which was passed because of the war with Bulgaria in 1885, was up-to-date in terms of the adoption of contemporary legal concepts about the implementation of international law in state conflicts. It particularly sanctions war crimes committed against captured wounded enemies, soldiers and civilians. In principle, it abolished the punishment of a subordinate for carrying out an illegal order of a superior, but left the possibility of punishing the subordinate if he carried out an illegal order and was aware of its illegality. A free interpretation could lead to the conclusion that this could also be applied to a superior's order violating the international law, specifically the “Geneva Convention”, which was in force at the time of its adoption and implementation.

However, in the law, which was passed in 1901, these crimes were not specifically regulated, although in 1899, at the first Hague Conference, the “Rule of Warfare on Land” was passed and it obliged the signatories, including Serbia. Although it could be interpreted that in case of illegal

murders in war (which were not committed while fighting but against soldiers who surrendered and civilians in general), the provisions of the general criminal code of Serbia, which prescribed the death penalty or imprisonment for murder, are valid, it can still be concluded that the law from 1901 was a step back in legal consciousness and practice.

KEY WORDS: *criminal law, army, war crimes, international law*